

העיון בספר במדבר בשנת השמיטה

במקורות חז"ל מכוונה החומש הרביעי הן ע"ש תכנו: חומש הפקודים (יומא ס"ח ע"ב) והן ע"ש מילות הפתיחה "וידבר" או "במדבר" (ב"ד פ"ג ה'. פס"ד ז'. ראה לעיל: העיון בספר שמות).

שני השמות הטכניים הללו: "וידבר-במדבר" מתפרשים אף ע"ש תכנס, ולא עוד אלא שבמעמקם של דברים נוצר ביניהם מכה משותף. אמנם השם "במדבר" כולל בתוכו תכנים וערכים מרובים על אלה המופיעים בספר "שמות", "ויקרא", ובוטל בהם היסוד המדברי. כך בפתיחת הספר בפרקים העוסקים באירוגן המחנה ובסדריו, במסעות ובחניות; כך באמצעו, בפרקים הדנים באירועים השונים של ההליכה במדבר, בקורות התאוה, בבקשת המים ובהקפת הרי אדום; וכך בסופו, בפרוטום של מ"ב המסעות, מאיתם אשר בקצה המדבר, דרך מדבריות סין, סיני, פארן, צין, ועד למדבר אשר על-פני מואב.

שנות המסע במדבר הטביעו את חותמם בפרצופו הרוחני של העם והיו שנות הכשרה, חנוך והתחנכות. הערכות בכיוון זה מצינו הן בדברי המקרא והן במחשבת חז"ל. משה מסכם בתוכחתו: "וזכרת את כל הדרך אשר הולכך ד' א' זה ארבעים שנה במדבר, למען ענתו לנסתך" (דברים ח' ב') ואילו בשירת האזינו נתפסת ראשיתם של ישראל במדבר כמציאה: "ימצאחו בארץ מדבר" (דברים ל"ב י'). וכך בהושיע "כענבים במדבר מצאתי ישראל" (ס"ג י'), ושם (ס"ג ה') "אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות"; וברמיהו "מצא חן במדבר" (ל"א א'). ומכאן לייעודי הושיע: "חנה אני מפתיה והולכתיה המדבר ודברתי על לבח... וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים" (ב' ס"ו). מדבר זה – של חדוש נעורי העם – התפרש לרש"י ולר"ק במטבע לשונו של יחזקאל – מדבר העמים (יחזקאל כ' ל"ה-ל"ז). אולם לא רק ע"ש העתיד נתפס המדבר כמקום מתאים לגילויי אהבה אלא אף ע"ש העבר: "זכרתי לך חסד נעורך אהבת כלולותיך – לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ירמיה ב' ב'). וכן במשלי שיר השירים: "מי זאת עולה מן המדבר, מתרפקת על זרדה" (ח' ה', ג' ו').

ראה הקדמת "דעת מקרא" להושיע.

[אמנם מצויות במקרא תפיסות בדבר בחינות שליליות של המדבר כשלעצמו, מבלי להתיחס לתועלת החנוכית הגלומה בו. כך בטיעון "המקום הרע הזה, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות" (במדבר כ' ה'), וכך בדברי משה: "במדבר הגדול והתורא, נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים" (דברים ח' ס"ו), וכן אף בסגנונו של ירמיהו "המוליך אותנו במדבר, בארץ ערבה ושוחה, בארץ ציה וצלמות, בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם" (ב' ו'). וראה הושיע ב' ה': "ושמתיה כמדבר, ושתייה בארץ ציה ותמתיה בצמא". אף מדברי התודה של עובדי מזבירות ביה"ה לים ק"ז עולה הסכנה שבמדבר: "תעו במדבר בישימון דרך, ...רענים

גם צמאים, נפשם בהם תתעטף" (ד"ה), ולא עוד אלא שבדברי איוב מאופיינים יושבי המדבר כבני בלי תרבות העומדים מחוץ ליושבי העולם ומישיבי: "העורקים ציה, אמש שואה ומשואה... בערוץ נחלים לשכון... בין שיחים ינהקו... בני נבל, גם בני בלי שם" (ל' ג"ח, וראה "העמק דבר" דברים ל"ב י').

המדבר הוא הפוכו של גן עדן, "וישם מדברה כעדן" (ישעיה נ"א ג') "כגן העדן הארץ לפניו, ואחרי – מדבר שממה" (יזאל ב' ג'). ויסוד החורבן שולט בו: "רוח ד' ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעיניו" (הושיע י"ג ס"ו). אולם עסקנו כאן בפן החיובי, המאיר, של היסוד המדברי בתולדות ישראל, זה המדגיש את הבראשיתיות, את ה"נייר החלק" עליו נכתבה ההסטוריה הישראלית.

דברי חז"ל על המדבר וסגולותיו הולכים בעקבות היסודות המקראיים: "אמר המדבר, אני מדבר וחביב אני שכל טובות שבעולם חביין בי" (שהש"ד ב'). ואחת מסגולותיו שאין בו לא עוון ולא חטא. (מכילתא בשלח על הפסוק "ויפנו אל המדבר") והוא מן המרכיבים של מתן תורה: "בג' דברים נתנה התורה: באש, במים, במדבר... מה אילו חיים לכל באי עולם, כך ד"ת חנם, וכל מי שאינו עושה עצמו כמדבר הפקר אינו יכול לקנות את החכמה והתורה" (במד"ד א' ז').

את תחנות המסע הנזכרות בשירת הבאר (במדבר כ"א י"ט) ולא נזכרות בפרשת הסיכום "אלה מסעי" – וממדבר מתנה, נחליאל במות, פרשו חז"ל "אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר" (עירובין נ"ד ע"א... וראה ר"ף על ע"ז-עקב" ו"תורה תמימה" במדבר שם). אף למרחבי המדבר יחס למעלתה של התורה "מה המדבר אין לו סוף, כך ד"ת אין להם סוף" (פסיקתא ד' כהנא פ"ר י"ב י'). השיוון והחפש המדברי אף הוא נעשה בדברי חז"ל כמין חומר "למה נתנה במדבר... שיהיו הכל שווים בה... כשם שהמדבר לא נודע ולא נעבד, כך המקבל עול תורה פורקן ממנו עול מלכות ודרך ארץ" (במד"ר י"ט ס"ו). ובסוחר מסכם: "מי זאת עולה מן המדבר, כל עליון של ישראל מהמדבר, כל מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל מן המדבר, עליון מן המדבר, סילוקה מן המדבר, תורה מן המדבר, משכן מן המדבר, סנהדרין מן המדבר, כהונה מן המדבר, לוייה מן המדבר, מלכות מן המדבר, נבואה מן המדבר (שהש"ד ג' ד': תחומא שמות יד'). [אכן במקביל יש במקורות חז"ל גם דיונים שליליים על המדבר ואכ"מ. וראה עוד מתניים ל"ה, פסח תשכ"א, ובספרו של י. דביר – בר נוכחא האישי והמשיתי, פ"ב: המדבר כמקור השראה בחליפת הדורות].

על סמך היסודות הנזכרים במקרא ובמדרשים נאוגה – במחשבה היותר מאוחרת – מסכת הגות בדבר מעלתו של המדבר. כך בדברי הרמב"ם, אברבנאל ויתר עליהם במחשבת החסידות.

בדיון על "הגדול שבמסופקי התורה" – על הנסיון, כתב הרמב"ם (מר"ח ח"ג פכ"ז) "ידוע שלולא טרחם ועמלם במדבר לא היו יכולים לכבוש הארץ ולא להלחם ביושביה... כי המנוחה חסיר הגבורה וצוק הפרנסה והעמל יתנו הגבורה". ואילו האברבנאל בפרושו לספר דברים פרק ח' כתב:

"ההליכה הרבה במדבר לשלש תכליות, האחת למען עונות, למול לבבכם הערל הוצרכה ההליכה היא במדבר, והתכלית השני, לנסות רוצה לאמר להרגיל אותך, כי היית מלומד בחומר ובלבנים ולא נסית לסבול העמל והצער והוצרכת ללכת במדבר לקחת החרגל והנסיך. והתכלית השלישי הוא לדעת את אשר בלבבך... ולזה הביאך במדבר... באופן שלא יבואו לארץ כי אם הטובים והישרים בלבבותם והמעוותים לשמור המצוות" (וע"ע בספרי המהר"ל "תפארת ישראל" פ"ו, "גבורות ד' פ"ב, חדושי אגדות ב"ב ע"ג ע"ב).

בהתייחס לטרמינולוגיה ולהוראה של המהר"ל במושגי "חומר וצורה" כתב בעל "שפת אמת" "יש לכל דבר חומר וצורה, ומדבר הוא בלי ציור, וכפי מה שמוכן האדם לקבל צורה זוכה לתורה" (שפ"א במדבר עמ' 3). את מאמר חז"ל על ג' דברים שבהם נתנה התורה פרש בשנת תרנ"ח "מדבר הוא להיות נמשך אחר השי"ת בכלול... להיות בטל אל הנהגות השי"ת ותורתו", ואילו בשנה שאחריה התייחס למבנה הפסוק "ראו דבר ד', המדבר הייתי" וכו', "דבר ד' הוא הנהגת הבורא ית', שכפי מה שהאדם מנסה עצמו לגמרי כמדבר, ויודע שאין לו מקום בעוה"ז, אז השי"ת נותן לו המקום... ויחונן במדבר, שהבינו זאת שאין להם מקום בעוה"ז" (שם עמ' 19).

יתר על כך הפליג בעל "שפת-אמת" לדרוש את מעלת ספר במדבר: "זה שבחן של ישראל, לכתך אחרי במדבר, שנמשכו אחר הנהגת השי"ת שלא בדרך הטבע, וכל חומש הפקודים ספר במדבר הוא שבחן של ישראל שנדבקו אחר השי"ת... ובראשית, שמות בחינת הקב"ה במעשה בראשית וביציאת מצרים, ויקרא עיקר מצות התורה, במדבר שבחן של ישראל, דברים בחינת משה רבנו" (שם עמ' 20).

בתהילים פרק קל"ו נזכר השבח על ההולכה במדבר "למולך עמו במדבר, כי לעולם חסדך" וכתב ע"כ אבן-עזרא: "למולך בענין זה חסד או במדבר הגדול", ואילו בעל שפ"א הדגיש את מעלת ה"מהלך". "למולך עמו במדבר, כי לעולם חסדך... כל זמן שאדם נאסר ומקושר בגשמיות אין הנפש יכולה להתפשט ולילך מדרגה לדרגה, ולכן הוציאנו הקב"ה מן המיצר... ואז הולך אותנו במדבר ועשה אותנו מהלכים" (שם עמ' 201). המרחב המדברי וסגולת התקדמות בו חברו יחד ביציאה ממצרים, ועל חסד זה שנשאר עמו לעולמים, אנו משבחין: "כי לעולם חסדך".

ברם, לא רק המושג "במדבר" עמוס מטען הוזהר אלא אף הפועל "יודבר". הקרבה בין מושגי "המדבר" ו"הדבור" התפרשה אצל חז"ל (בשמות רבה פ' ב' ד') "וינהג את הצאן אחר המדבר", ואין מדבר אלא דבור שנאמר ומדבר נאווה". ובהיחודשי הרש"ש ציין לרד"ק שמואל א' ד' ח': "המכים את מצרים בכל מכה במדבר", ופרש ר' יוסף קמחי "במדבר - מן ומדברך נאווה, וזה פרוש במצותו ובדברו הכה במצרים". וכן בדר"ק ש"ב ט"ו כ"ג. "ומדבר יקרא מרעה הנהמות... והוא מתרגום וינהג - וְדָבַר, מקום שהורעה נוהג שם המקנה". (והאח"כ תר"ש שמות פ' ג' אותיות א', ט"ו).

מבלי להזכיר מקורות אלו ומבלי להסתמך על נתונים לשוניים אחרים התייחס בעל שפ"א למכנה המשותף הרעיוני: "בחינה זו [שנעשה הפיקר כמדבר ומוכן להיות מנהג] נקראת מדבר, שחפץ להיות נמשך אחר המנהג אותו מלשון דְבַר" (שפ"א פ' במדבר תרל"ז). וכן גם פרש את המדרש - ימצאהו בארץ מדבר, מדבר תורה היה העולם קודם קבלת התורה (במד"ר ב' ה') "יש ד' בחינות דצח"מ, והמדבר למעלה מכולם, אעפ"כ בני ישראל יודעים כי הבטול להשי"ת עולה על כולנה... וזהו ענין מדבר שבהיות שהוא מדבר אע"פ כן הוא מדבר שמבטל עצמו להיות נמשך אחר הנהגת הבורא" (שם תרל"ז).

העולה מהעמקה זו שיש קשר בין השמות "במדבר" ו"ידבר". ספר במדבר קרוי ע"ש שבחן של ישראל - כמוזכר בנבואה - ההולכים למדבר אחר דְבַרְם, אחר דבורו; ספר וידבר "הנא ע"ש הסדור והתקון של כל הבריאה עפ"י התורה והוא חומש הפקודים, והוא ההפרש שבין עשרה מאמרות לעשרת הדברות כי מאמר הוא כח הבריאה שנתן הקב"ה בעולם, אומר ועושה, שנתהווה כל הבריאה במאמרו, ודבור הוא השגחתו ית' על הבריאה כמו שהיא אחר שנבראו" (שפ"א פ' במדבר תרל"ה). וע"ע לקוטי תורה פ' במדבר עמ' 4, עמ' לו. וראה לעיל פ' בא).

העיון בספר במדבר, דרך כלל, משמעו הבנה והעמקה במעלת המדבר, הן זו המפורשת בנחמות הנביאים, הן זו המתבארת בדברי חז"ל והן זו העולה מדברי ההגות של ראשונים ואחרונים.

הקריאה בספר מעמידה אותנו על ערכי ההשגחה המיוחדת לישראל ההולכים אחר דבורו של מנהיגם וזוכים להנהגה על טבעית, שממית, כוז המתוארת בתורה ובכתובים. "המאכילך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך", "המוציא לך מים מצור החלמיש" (דברים ח'). "ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח". "וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למן". "בבקע צורים במדבר, וישק כתהומות רבה, ויוצא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים" (תהילים ע"ח).

שתי בחינות אלו של "במדבר" מתעמקת האבת-הוראתם בשנת השמיטה. הן מושגי המדבר והן מושגי הדבור מתייחסים לערכי השביעית. הקרבה בין ענייני של המדבר, שאינו מקום זרע, ועניינה של השמיטה האסורה בעבודת הקרקע - גליה. אלא שבעל שפ"א צרף לכאן אף את הסמיכות שבין שמיטה לבין ההר הנמצא במדבר סיני.

בני"ז זכו לקבלת התורה ע"י המדבר כמ"ש זכרתי לך וכו' בארץ לא זרועה. כי התורה מעולם עליו ואינו יכול לזכות לתורה עד שמבטלך כל העוה"ז ונמשכין לבטוח בו ית' בלבד... וכן בזויות, זור המדבר היה להם זה הכת, וכל הזויות נמשכין אחריהם... והקב"ה זכר עשה לפלאותיו ונתן לנו מצוות שנזכה על ידיהם למדרגה הראשונה... בשנת השמיטה הוא ממש לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה, והיה מתגלה להם הארת קבלת התורה כמ"ש עושי דבורי, פי' שאין להם עבודה אחרת רק זו, כמלאך